واتاسازی

پراگماتیک

ئاوات

بۆ قوتابییانی قۆناغی چوارەمی بەکالۆریۆس

بەشی زمانی کوردی/ کۆلیژی زمان/ زانکۆی سەلاحەدین

واتاسازی م. ئاوات ئەحمەد

چەمک و زاراوەی پراگماتیک:

زاراوەی پراگماتیک لە بنەڕەتدا لە وشەی گریکی (Pragma) هاتووە، کە بەواتای جوولە دێت. سەبارەت بە (Tic)ئەوە پاشگرێکە بۆ بواری زانست بە کاردێت. لە زمانی کوردی هەمان زاراوە بەکاریێ بۆ هەمان زانست.

لە زمانی عەرەبیش زاراوەی جۆراوجۆری بەرامبەر بە پراگماتیک بەکارهاتوو، وەک (التخاطب – التداوليات ...تد). ئەم زاراوەیە بۆ یەکەم جار لەلایەن (چارلس مۆریس) بەکارهاتووە، دیارە ئەم بەکارهێنانەش بەشێوەیەکی هەرەمەکی و لە خۆوە نەبووە، بەڵکو ناوبراو لە کتێبەکەی بە ناوی زانستی ڕەمزەکان (Semiotics) زمانی بۆ سێ ئاست دابەش کردبوو:

١ – سینتاکس، پەیوەندی هێما بە هێما.

٢ – سیمانتیک، پەیوەندی هێما لەگەل جیهانی دەرەوە.

٣ – پراگماتیک، پەیوەندی هێما لەگەڵ بەکارهێنانی.

ئەوەشی تایبەت بێت بە چەمکی پراگماتیک ئەوە بۆچوونی جیاواز لە ئارا دایە، چونکە زمانناسان کۆک نین لە هەندێک بابەتی پەیوەندیدار بە پراگماتیک بۆ نموونە زمانناسان لەسەر ئەوە کۆک نین کە پراگماتیک لە بوارێکی فراوان بە کاربێت یا بە پێچەوانەوە، بۆیە لێرەدا هەندێک پێناسە بۆ پراگماتیک دەکەین، کە لیڤنسون لە کتێبەکەیدا بەناویPragmatics1997تۆماری کردوون :

١ - ئەو زانستەیە لێکدانەوەی هەندێک لەو گوتنانە دەکات کە ناوێزەییان پێوەدیارە، لە بواری سیمانتیک لێکدانەوەیان بۆ ناکرێت.

٢ - پراگماتیک زانستێکە لە پەیوەندی نێوان زمان و دەوروبەر دەکۆڵێتەوە، بە واتایەکی تر زانستێکە گرنگی بە زمان دەدات لە دەوروبەردا.

٣ – پراگماتیک لێکۆڵنەوەیە لە لایەنی چالاکی زمان.

٤ – یــولYule-پێــی وایە پراگماتیــک بــریتییە لە، هەڵبــژاردن و دۆزینــەوەی دەوروبەری پەسەند بۆ رستە/ گوتن.

٥ – پراگماتیــک زانســتێکە لە (کــردە قســییەکان و دەرکەوتە و نیشــانکارەکان و....تد) دەکۆڵێتەوە.

لەکــۆی ئەم پێناســانەی پێشــوو خســتمانە روو دەکرێــت بەشــێوەیەکی سادە بڵێین پراگماتیک بریتییە لە بەکارهێنانی زمان لە دەوروبەردا.

هۆیەکانی سەرهەڵدانی پراگماتیک:

بەگشــتی چەنــد هــۆیەک وایــان کــردووە، کە پراگماتیــک وەک زانســتێک سەرهەڵبدات لەخوارەوە لە چەند خاڵێک پوختی دەکەینەوە:

١ – پێشــکەوتنی بــواری زانســتی بەگشــتی، پەرەپیســەند لێکۆڵینەوەکــان لە بــواری فۆنۆلــۆژی و ســیمانتیک و ســینتاکس وای کــرد هەنــدێک دیــاردەی زمــانی بێتــە ئــاراوە، کە بەهــیچ یەک لەم زانســتانە چارەســەر نەکرێــت. وەک هێــز و ئــاوازە، گریمانە و هەندێک دیاردەی تر.

٢ – لە ســیمانتیک ســنوور بــۆ وشــە/ رســتە دانانــدرێت و لەگەڵ دەروبەر تــێکەڵ دەبێــت، کــاتێکیش ئەم تێکەڵبــوونە روویــدا واتــای وشــە/ رســتە گــۆڕانی بەســەر دادێت.

٣ – بــــــۆوەلام دانەوەی بیر(نمــــــوونەیی – Idealization) چومســــــکی وەک پێویســــتیەکی ســــەردەم پراگماتیــک ســــەری هەڵــدا، واتە وەک بەرچــدانەوەکی کارەکــانی چومســکی ئەم زانســتە ســەری هەڵــدا، چــونکە پراگماتیکســتەکان پێیــان بــوو، چومســکی بۆچــوونی تەســکە لەبــارەی زمــان و زمــان و ســینتاکس لەیەکتــری جیــاواز ناکــاتەوە، لەلایەکــی تــریش چومســکی بــڕوای وابــوو دەبێــت بــۆ لێکــۆڵینەوە قســەی نمــوونەی وەربگــرین و دووربێــت لە دەورووبە ، کەوابێــت زمــانی لەدەورووبەر دادەببڕدرێــت تەنیــا پشــتی بە نمــوونە ســتاندەرەکان دەبەســتا. بۆیە ئەم زانستە وەک بەرپەرچدانەوەی کارەکەی چومسکی دێتە پێش چاو.

٤ – هـویەکی تـر بـۆ سـەرهەڵدانی ئەم زانستە، بـوونی کێشـەی نێـوان ئەدەب و زمـانە، چـونکە پراگماتیکسـتەکان بڕوایـان وایە کە، هەنـدێک بـابەتی وەک (ئیـدیەم، خواستن،...تد) بابەتی سەر بەزمانن و زیاتر لە ئاخاوتنی ڕۆژانە بەکاردێت.

ق – ئەری چی کردەووە؟

گ – پارووی کەوتە ڕوونی.

وەڵامـی گـوێگر بـۆ قسـەکەر وەڵامێکـی بەلاغیـیە، ئیـدیەمێکی بەکارهێنـاوە ئەگەر پراگماتیـک نەبـێ ئەوە چ زانسـتێکی تـر دەتوانێـت گونجـان دروسـت کـات لە نێـوان ئەو پرسیارو وەڵامەی سەرەوەدا.

سنووری پراگماتیک:

سنووری کارکاردنی زانستی پراگماتیک لە چەند خاڵێک چڕ دەکەینەوە :

١ – پراگماتیـک لێکـدانەوە لەو واتـای دەورووبەر دەکـات، دەورووبەریـش لەسـەر ئەمانە بەندە (قسەکەر، گوێگر، دەورووبەر، کات، شوێن، بابەت، بەژداربووان)

٢ – سـنووری پراگماتیـک خـاڵی دەسـپێکی لە خـاڵی کۆتـایی سـیمانتیکە، واتە لێکـدانەوەی لەو کەرەسـە زمانییـانە دەکـات کە، لە سـیمانتیک لێکـدانەوەیان بـۆ ناکرێت.

٣ – سـنووری کـارکردنی پراگماتیـک خـۆی لە بـابەتی کـردەی قسـەیی و گریمـانە و هەندێک بابەتی وەک پلەی کۆمەڵایەتی و ....تد دەبینێتەوە.

سێگۆشەی واتایی لە ئاستی پراگماتیک:

هێمـا لە ئاسـتی پراگماتیـک پەیوەنـدیەکی چوارقـۆڵی دروسـت دەکـات، لە نێـوان (بیـر، تەن، هێمـا، کەس) وە دەبێـت، بەمەش لێکـدانەوەی واتـایی لە ڕوانـگەی (کەس)ـەوە دەگۆڕێـت، چـونکە پەیوەنـدی ئاسـایی نێـوان (هـێم ، تەن) تێـک دەچێـت. لێکـدانەوەکە بەپێـی (نێرەر، وەرگـر، دەورووبەر) دەگۆڕێـت. بەم پێـیە بێت شێگۆشەی واتای لە ئاستی پراگماتیک بەم شێوەیە دەبێت:

واتاسازی
م. ئاوات ئەحمەد

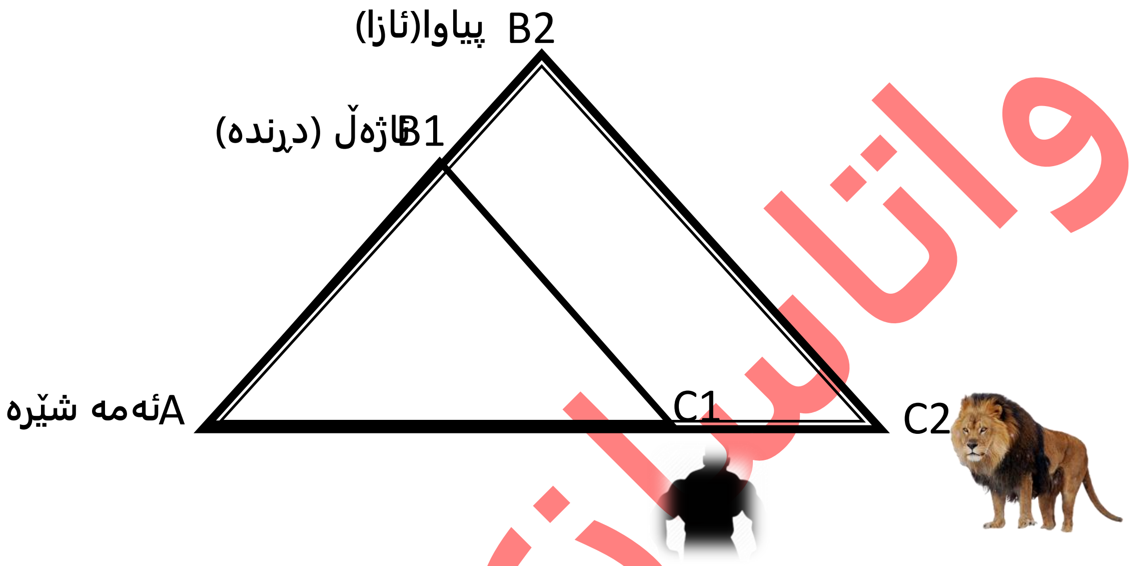

بنەماکانی پەیوەندیکردن و پراگماتیک:

پراگماتیـــک لێکـــۆڵینەوەیەی زمـــانە لە دەورووبەر، بەکارهێنـــانی زمـــانیش بەلایەنـی کەمەوە پێویسـتی بە سـێ بنەمـای سـەرەکی هەیە بـۆ کـردەی پەیوەنـدی کـردن کە، ئەوانـیش بـریتین لە (نێـرەر، وەرگـر، پەیـام) بێگومـان کاتێـک زمـان لە دەورووبەر بەکاردێـت ئەوە بنەمـایەکی تـریش بـۆ کـردەکە زیـاد دەبـێ بەنـاوی (دەورووبەر-Context)ئەوەی هـیچ گومـانی تێـدا نییـە، پەیـام لە ڕێگـەی (کـۆد Code-)ەوە دەردەبڕدرێـت، بـۆ دەربڕینـی پەیـامیش پێویسـتمان بە (کەنـاڵ- Canal)دەبێـت بـۆیە دەکرێـت پەیوەنـدیەکی زۆر بەهێـز هەبێـت لە نێـوان پراگماتیـک و بنەماکـانی پەیوەنـدیکردن. زۆربەی زمانناسـان لەسـەر ئەوە کـۆکن کە، ئەرکـی هەرە سـەرەکی زمـان بـریتییە لە پەیوەنـدی کـردن، واتە زمـان ناوەنـدێکە بـۆ بەسـتنی پەیوەنـدی نێـوان مرۆڤەکـان. ئەوەش بەمەبەسـتی لەیەکتـری گەیشـتن و زانیـاری گـۆڕینەوە و دەسـت خسـتنی زانیـاری نـوێ، بێگومـان پرۆسـەی پەیوەنـدی کـردن پرۆسـەیەکی سـاکار نییە و چەنـد پـایەیەکی هەیە، بە واتـایەکی تـر بـۆ بەسـتانی پەیونـدی لە نێوان کەسـەکان چەنـد بنەمـایەک هەیە لە شـێوەی بازنەیەکـدا، ئەوەش بە جـۆرێکە سـەرەتا نێـرەر بیرۆکەیەکـی بـۆ

واتاسازی م. ئاوات ئەحمەد

دروست دەبێت یان تووشی وروژانێک دەبێت لەو کاتەشدا بیرۆکەکەی بەرێگەی کەناڵێک دا دەنێرێت بۆ کەسی بەرامبەری کە وەرگری پەیامەکەیە، کەواتە بۆ بەستانی کردەی پەیوەندی بەلای کەمەوە پێویستی بە دوو کەس هەیە، سەرەتای پەیرەوەکە لەلایەن (A)یەوە دەست پێدەکات لە چوارچێوەی پەیوەندی کردندا کە تێیدا (AوB) پێکەوە گفتوگۆ دەکەن پەیامەکەش بریتی دەبێ لە بیرۆکەکانی (A) کە بە ئاراستەی (B) دا دەڕوات دواتر بازنەکە بەردەوام دەبێت لەلایەن (B)ەوە بەڵام بە ئاراستەیەکی پێچەوانە، ئەگەر وێناکردنی بیریان یەکسان بێ پەیوەندیەکە سەرکەوتوو دەبێت. ئەوەی سەرەوە بۆچوونی سۆسێرە لەسەر کردە و بنەماکانی پەیوەندیکردن، بەڵام هەندێک زمانناسی تر هەندێک بنەمای تر بۆ کردەی پەیوەندی کردن دەست نیشان دەکەن، هەر بۆ نموونە یاکۆبسن بەم شێوەیە باسی بنەماکانی پەیوەندی کردن دەکات نێرەر پەیامێک بۆ وەرگر دەنێرێت، بۆ ئەوەی پەیامەکە کاریگەر بێ پێویستی بە دەوروبەرێک هەیە بۆی بگەڕێتەوە، دەوروبەرێک کە لای وەرگر درک پێکراوبێ، پەیامەکەش پێویستی بە کۆدێکی هاوبەش هەیە بە شێوەیەکی تەواو لە نێوان نێرەر و وەرگر، گواستنەوەی پەیامەکەش پێویستی بە کەناڵێکی فیزیکی دەبێت. ئەوەی لە بۆچوونەکەی یاکۆبسن بەدی دەکرێ بنەماکانی پەیوەندی کردن بریتیین لە (نێرەر، پەیام، وەرگر، کۆد، کەناڵ) بۆ پرۆسەی پەیوەندی کردن هەموو بنەماکان گرنگن و بە تەواوکەری یەکتر هەژمار دەکرێن، بەڵام رێژەی گرنگییان وەکو یەکتر نییە، بە جۆرێک دەکرێ هەندێکیان بە بنەمای سەرەکی یان جێگیر هەژمار بکەین، هەندێکی تریان بە لاوەکی یان ناجێگیر هەژمار بکەین چونکە لەهەمان کاتدا لەگەڵ باروودۆخی کۆمەڵایەتی و دەروونی کاریگەرییان لەسەر گواستنەوەی بیرۆکە و زانیارییەکان لە نێوان تاک و گروپەکاندا هەیە. واتە لایەنی دەروونی و کۆمەڵایەتی کاریگەری لەسەر پرۆسەی پەیوەندیکردندا

هەیە، چونکە کردەی پەیوەندی کردن لە شێوەی بازنەیەکدا دەخولێتەوە، بەم پێیەش بێت باری دەروونی و کۆمەڵایەتی نێرەر و وەرگر و دەوروبەرەکەیان کاریگەری تەواوەتی لەسەر پرۆسەکەدا دادەنێن.

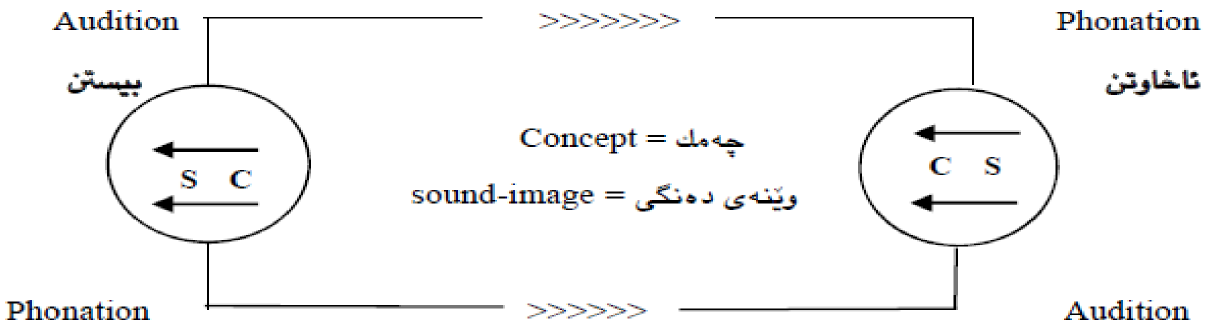

١ - نێرەر:

ئەو کەسەیە، کە هەڵدەستێت بە ئاراستەکردنی پەیام بۆ بەرامبەرەکەی جا بەرامبەرەکەی کەسێک بێت یا چەند کەسێک بێت. کردەی گەیاندن بەبێ نێرەر گوتار بەرهەم ناهێنێ، بۆیە نێرەر گۆشەیەکی زیندووە لە کردەی گەیاندا. نێرەر رەگەزی یەکەم و بنەڕەتییە لە کردەی گەیاندا، چونکە ئەو خاوەنی بیرۆکەکەیە. هەروەها نێرەر بەرهەمهێنەری زانیارییە، مەرجیشە توانای بە رەمزکردنی گەیاندنی هەبێت تاوەکو کردەکە سەرکەوتوو بێت.

٢ – پەیام:

دەقێکی زمانییە دوای بەکارهێنانی، یان ناوەڕۆکی گەیاندنە، کە ئاماژە بەو واتایانە دەکات نێرەر بە رەمزی کردون و بۆ وەرگری دەنێرێت، بە مەبەستی کاریگەریی کردنە سەری. پەیام دەکرێت بە زیاتر لە شێوازێک بنێردرێت، (دەنگ / هێما).

أ – ئەمەم بۆ بهێنە . پەیام لە رێی دەنگ کۆدکراوە.

ب – پەیام لەرێی هێماوە.

٣ - وەرگر:

هەندێک نووسەر بە جەمسەری دووەمی کردەی گەیاندنی لە قەڵەم دەدەن، بەڵام بە بڕوای ئێمە جەمسەری سێیەمە، چونکە سەرەتا بیرۆکە لای نێرەر دروست دەبێت پاشان دەیکاتە پەیام ئنجا بۆ وەرگری دەنێرێت، بەم پێیە وەرگر دەبێتە جەمسەری سێیەمی کردەی گەیاندن. نێرەر ئەو کەسەیە کە پەیامی نێرەری دەگاتێ.

بۆ تێگەشتنی پەیام وەرگر پێوستی بەم سێ قۆناغە دەبێت:

١ - لێکدانەوەی واتای فەرهەنگی، ئەویش لە رێگەی لێکدانەوەی واتای وشەکانەوە.

٢ - بەراوردکردنی لەگەڵ ئەودەوروبەرەی تێیدا دەربڕاوە تابزانێت لەگەڵی دەگونجێت، یان نا.

٣ - ئەگەر مەبەستەکەی نەگەیاندن ئەوە پێویستە بگەڕێیتەوە بۆ هەندێک زانیاری کەسیی و کلتووریی.

٤ - دەوروبەر:

دەرووبەر سنوورێکی فراوانی هەیە، چونکە کاریگەریی دەکاتە سەر گوتن و رستە. بۆچوونی دەورووبەر بنەڕەتەکەی دگەڕێتەوە بۆ زانای مرۆڤناسی (مالینۆسکی – Malinowski)، بەڵام ئەوەی گرنگی زۆری بەم تیۆرە دا (جی ئارپ فێرس – G.R.Firth) بوو، کە رابەری قوتابخانەی لەندەنیش بوو. ناوبراو لە روانگەی دەوروبەر دەیڕوانییە زمان. هەندێک زانای وەک (میشێل Mitchell و هالیدەی Haliday و...تد) لە هەمان کاتیشدا (لاینز-Lyons) پابەندی خۆی بە بەرنامەکەی فێرس (دەوروبەر) دووپات کردەوە. فێرس بانگەشەی ئەوەی دەکرد کە، واتا روون نابێتەوە تەنیا لە چوارچێوەی دەورووبەردا نەبێت. (راسل) لەم بارەیەوە دەڵێت وشە تا رادەیەک واتایەکی لێڵ بەخۆیەوە دەگرێت، لە کاتێکدا واتای روون دەبێتەوە کە، سەریری دەورووبەری و شوێنی بە کارهێنانی بکرێت. زماننا‌سان پێیان وایە

واتاسازی م.ئەحمەد ئاوات

وشە لە نێو فەرهەنگ فرەواتایە، بەڵام لە دەوروبەر لە تاکە واتایەک زیاتری نییە. کەواتە دەکرێ بڵێین وشە واتاکەی روون نابێتەوە تەنیا لە دەوروبەر دا نەبێت بۆیە واتای وشە بریتییە لە کۆی بەکارهێنانەکانی.

٥ - کەناڵ:

کەناڵ پردی پەیوەندی نێوان نێرەر و وەرگرە، سەرچاوەی گواستنەوەی پەیامە. جۆری کۆد کەناڵ هەڵدەبژێرێت چونکە کەناڵ زۆر جۆری هەیە وەک (رادیۆ، مۆبایل، تەلەفیزیۆن،...تد) هەر پەیوەندییەک لە رێی کەرستەوە، لە نێوان نێرەر و وەرگر دا هەبێت وەک کەناڵ بەکاربهێندرێت، کە لەلایەن نێرەرەوە بگۆڕدرێت و لەلایەن وەرگرەوە بە گۆڕدراوی پەیی پێ بەرێت کەناڵە.

٦ - کۆد:

نێرەر بۆ ئەوەی بیرۆکەکانی بۆ وەرگر بنرێت پێویستە کرداری وەرگێران ئەنجام بدات و پێویستی بە کۆد دەبێت کۆدیش لێرەدا بریتیی دەبێت لەکۆمەڵێک هێما کە، نێرەر و وەرگر پێی ئاشنان زمانناسان زاراوەی جیاجیایان بۆ ئەم مەبەستە بەکار هێناوە ، هەندێکک زاراوەی زمان- Lange)ی سۆسیری و هەندێککی تر (سیستەم- System)ی هیلمسلیف و هەندێککی تر (توانست–Competence)ی چومسکی بۆ بە کار دێنن. کەواتە کۆد گوزارشتە لە پەیڕەوێکی هێمایی یاسادار، کە نێرەر بەر هەمی دێنێت و وەرگر پێی ئاشنایە، لە پرۆسەیەکدا پێیدەگوترێت بەکۆدکرن و کۆدکردنەوە وەکو دوو زاراوەی زمانیی بەرامبەر زاراوەکانی (Encoding و Decoding) دەوەستن. لە زمانی کوردیدا زاراوەکانی (بەجفرەکردن و جفرەلێکدانەوە) بۆ هەمان مەبەست بەکاردێن. بە کۆدکردن و کۆدکرنەوە لە سادەترین ناساندندا دەکرێت بە پرۆسەی وەرگێران دابندرێن، چونکە مرۆڤ سەرەتا بیر لەوە دەکاتەوە پێکهاتە بیرییەکان بگۆڕێت بۆ پێکهاتە زمانییەکان، دواتریش هەمان پرۆسە بە پێچەوانەوە بەردەوام بەدەبێت. ئەمەش دەریدەخات پرۆسەی بە کۆدکردن و

کۆدکردنەوە چەند ئاستێکی هەیە، یان رونتر بڵێین پرۆسەکە بە شێوەیەکی پلیکانەیی بەڕێوە دەچێت. ئەم گۆڕینە لە تەسەورەوە بۆ ناوەڕۆکی جفرەی زمانیی ناو دەبرێت بە >>بەجفرەکردنی سیمانتیکی Semantic encoding <<. ئەمە بەو واتایە دێت کە، بیرەنابەرجەستەکان تا ئەو کاتەی بە کۆد نەکرێن ئەوە هیچ واتا و مەبەستێکی دیاریکراو نابەخشن. چونکە دەکرێت بیری کەسێک لەگەڵ کەسێکی تر جیاوازبێت، هەر بۆ نموونە بیری (مرۆڤ، مێ، شوونەکردوو) بە هێماکانی (کچ، کیژ، کەنیشک) وەربگێڕین یان بە کۆدی بکەین. ئەمەش ئەوە دەسەلمێنێت کە، دەکرێت یەک بیر بە زیاتر لە هێمایەک وەربگێڕدرێت لە هەندێک کاتدا، لە هەندێک کاتی تریشدا یەک بیر بەرامبەر یەک هێما دەوەستێت. تا ئێرە رۆنانی کۆدەکان بوو، لەمە بە دواوە کۆدەکان لە رێگەی زنجیرە دەنگێکەوە دەکرێنە وشە/گری، بۆ ئەوەی لەکاتی درکاندندا هەڵگری واتایەکی سیمانتیکی بن. بۆ نموونە کاتێک ئێمە دەمانەوێت هێمایەک بۆ (مرۆڤ، نێر، خێزاندار، بەتەمەن، بەوەچە) دابنێین، ئەوە دەبێت هێمای (باپیرە) هەڵبژێرین کە، لە زنجیرە دەنگی (ب، ا، پ، ی، ر، ە) پێکهاتووە، و گوزارشتە لەو بیرەی سەرەوە، کاتێک ئەو هێمایە بۆ وەرگر دەنێرین ئەگەر توانای لێکدانەوەی کۆدەکانی هەبێ ئەوە لە واتای هێمایەکە تێدەگات. چونکە هەمان بیری نێرەر لە مێشکی وەرگریشدا هەیە لە پرۆسەکەدا، ئەمە لە کاتێکدا دەبێت کە، وەرگر و نێرەر زمانیان هاوبەش بێت. واتە بە کۆدکردنەکە لە رێگەی هێمایەکەوە دەبێت کە، لەلایەن نێرەرەوە زانداروە و وەرگریش درکی پێدەکات. هەرچی پەیوەستیش بێت بە پرۆسەی کۆدکردنەوە، ئەوە بە پێچەوانەی پرۆسەی بەکۆدکردنە ، بە واتایەکی تر کۆدکرنەوە بریتییە لە گۆڕینی هێماکان بۆ سەر بیر. ئەم پرۆسەیە پەیوەندییەکی بە هێزی لەگەڵ زانستی دەنگەکانەوە هەیە، چونکە هێما زمانییەکان لە رێگەی دەنگەوە دەردەبڕدرێن. بەڵام لەم لێکۆڵینەوەیەدا بیرەکان کاتێ بە هێما دەکرێن ئەوە زۆربەیان دەکرێن بە هێمای نازمانیی، چونکە سەرەتا ئەو هێمایانە خۆیان لە بنەڕەتدا هێمای زمانیی بوون دواتر لە رێگەی پسپۆڕی تایبەتمەندەوە بۆ هێما نازمانی وەرگێڕدراون. بۆ ئەوەی ئەو

کەسەکانەش لێیتێبگەن کە توانای خوێندنەوەیان نییە، بە واتایەکی تر توانای لێکدانەوەی هێما زمانییەکانییان نییە

دانە واتاییەکانی پراگماتیک:

هەر ئاستێکی زمان هەندێک دانەی تایبەت بەخۆی هەیە و لێکۆڵینەوەی لە بارەوە دەکات، پراگماتیکیش وەک لقێکی واتاسازی هەندێک دانەی واتای وەک (گوتن ، دەق ، گوتار ...تد) هەیە کە و لێکۆڵینەوەیان لەبارەوە دەکات:

١ – گوتن:

بریتییە لە رستەی بەکارهێندراو لە دەوروبەر بۆیە زمانناسێکی وەک (فرۆمکین-Fomkin)لە پێناسەی گوتندا دەلێت (واتای رستە + واتای دەوروبەر). وەک:

-ئەو سبلیتە ساردیەکەی کار دەکات؟

– >>>ئێرە گەرمە.

٢ – دەق:

(هالیدەی- Halliday) لە پێناسەی دەقدا دەلێت (دانەیەکی سیمانتیکیە، پەیوەندی بە واتاوە هەیە نەک فۆرم.) کەواتە دەق بریتییە لە کۆمەڵێک رۆنانی زمانی یەکەیەکی زمانی تەواو پێک دەهێنێت، لەنێو یەکە دروست کراوەکەدا رۆنانەکان واتای یەکتری تەواو دەکەن، بۆ ئەوەی دەقەکە واتایەکی زنجیرەی رێکبدات

٣ – ئاخاوتن:

(لیڤنسون-Levinson) بەم شێوەیە پێناسەی ئاخاوتن دەکات (ئاخاوتن قسەیەکە لە نێوان دوو کەس یان زیاتر بەرێوە دەچێت و ئازادی تێدا بەرچاو دەکەوێت، لەسەر بنەمای نۆبەگرتن بەرێوە دەچێت) کەواتە ئاخاوتن بریتییە لە

واتاسازی م.ئاوات ئەحمەد

دەقێکـــی بەکارهێنـــدراو لە دەورووبەر. خـــاوەنی ئەم بنەمایـــانەیە (نێـــرەر، وەرگـــر، دەورووبە ، بابەت).

٤ - گوتار:

قســەیەکە لە دەورووبەر بەکاردێـت. دانەیەکـی لە رسـتە گەورەتـرە، ئەرکـی گەیانـدنی واتـا و پەیـامە بـۆ کەسـی بەرامـبەر، لە گوتـار مەرجـی ئـازادی و نۆبەگرتنی تێدا نییە.

واتای سیمانتیکی و واتای پراگماتیکی:

هەرچەنـدە سـیمانتیک و پراگماتیـک سـەربەیەک ئاسـتن (واتاسـازی) بەڵام بەرنـامە و کارکردنیـان جیـایە لە یەکتـری هەریەکەیـان بە شـێوەیەک لە واتـا دەکـۆڵنەوە، بـۆیە لە ئاسـتی واتاسـازی دوو جـۆر واتامـان هەیە، واتـای سـیمانتیکی و واتـای پراگمـاتیکی. ئـێمە ئەم جیـاوازیە لە چەنـد خاڵێـک دەخەیـنە روو:

١ – سـیمانتیک لە واتـای فەرهەنگـی وشـە/ رسـتە دەکـۆلێتەوە . بەڵام پراگماتیـک لەو واتایە دەکۆلێتەوە کە لە دەورووبەر وەردەگیرێت.

باوکت خەوتووە؟

لە سـیمانتیکدا ئەمە رسـتەیەکی ئاسـاییە و لە شـێوەی پرسـیار دایە، قسـەکەر تەنیـا مەبەسـتی ئەوەی هەیە بزانـێ کەسـەکە خەوتـووە یـان نـا. بەڵام لە پراگماتیـک کاتێـک رسـتە دەخـرێتە دەورووبەر دەبێـتە گـوتن، چەنـدین واتـی جیـای بە پێی دەورووبەر لێ دەست دەکەوێت.

باوکت لە ماڵەوەیە؟

کارم بە باوکتە.

........تد.

٢ – سـیمانتیک لەو واتایـانە دەکـۆڵێتەوە، کە لەنێـو خەڵکـی بـاون. بەڵام پراگماتیـک لەو واتایـانە دەکـۆڵێتەوە، کە لە ئەنجـامی چـالاکی مێشـک

واتاسازی م. ئاوات ئەحمەد

دەکەوێتەوە. کەواتە سیمانتیک لە سەر توانست بەندە، بەڵام پراگماتیک لەسەر لایەنی چالاکی بەندە.

٣ – سیمانتیک لە واتای روون و ئاشکرا دەدوێت، ئەو واتایەش دەبێتە کەرەسەی لێکۆڵینەوەی سیمانتیک، بەڵام پراگماتیک لە واتای شاراوە دەدوێت و کەرەسەی پراگماتیکیش لەم بارەدا دەبێتە واتا شاراوەکانی گوتن.

٤ – سیمانتیک تەنیا لە هێمای زمانی دەکۆڵێتەوە، بەڵام پراگماتیک لە هێمای زمانی و نا زمانی دەکۆڵێتەوە.

٥ – واتای سیمانتیکی پابەندی یاسایە ئەگەر یاساکان بەزێندران ئەوە واتای پراگماتیکی دێتە ئاراوە، بەڵام پراگماتیک پابەندی بنەمایە، ئەگەر بنەماکان بەزێندران ئەوە ناتەواوی دروست دەبێت.

٦ – لە سیمانتیکدا واتا نەگۆڕە، چونکە واتای سیمانتیکی بریتییە لە (واتای فەرهەنگی+ کاریگەریی ڕێزمانیی) بەڵام واتای پراگماتیکی واتایەکە گۆڕانی بەسەر دادێت بەپێی کەسەکان و ڕێژەی چالاکیان، بۆیە واتای پراگماتیکی دەبێتە (واتای سیمانتکی+ دەوروبەر)

٧ – سیمانتیک واتای وشە/ رستە لە دەرەوەی دەوروبەر لێکدەداتەوە، بەڵام پراگماتیک لە لێکدانەوەی واتا بە تەواوی پابەندی دەوروبەرە.

کردە قسەییەکان:

کردەقسەییەکان لەبۆچوونەکانی فەیلەسوف (ئۆستن) سەرچاوەی گرتووە، چونکە ئۆستن پێیوابوو زمان بریتییە لە کردە، کەواتە کردەقسەییەکان بۆچوونێکە قسەکردن بە ئەنجامدانی کارێک دادەنێت، زمان کردەیە نەک قسە، ئەرکی سەرەکی راپەڕاندنی کارە وەک راسپاردن و هەوڵدان و .....تد. کردە قسەییەکان بە شێوەیەکی فراوان لە زماناسیدا بەکاردێ ئەوەش بۆ پەسندکردنی تیۆرێک کە رۆڵی گوتنەکان شیدەکاتەوە، ئەویش بەرەچاوکردنی هەڵسوکەوتی گوێگر و قسەکەر ئەگەر زمان کردە بێ و بۆ ئەنجامدان و بە جێهێنانی ئەرکێک بێ ئەوە ئەوە هەر گوتنێک چەند گوتنێکی

تـــری لە خـــۆ دەگرێـــت کە قســـەکەر دەیەوێ جێبەجێیـــان بکـــات. بەم پێـــیەش بـــێ کردەقســـەییەکان چەنـــد کردەیەکـــی وەک هەواڵ و پـــرس و فەرماندان.......تـــد لە خـــۆ دەگرێت. کردەقسەییەکان هەر بەتەنیا بە زمان دەرنابڕدرێن بەڵکو دەکرێت لە ڕێگەی هێماشەوە بێ، ئەوەش بە جۆرێکە، کە وەرگری هێماکە لێی تێدەگات، چونکە هێماکە دەبێتە نێرەر لە بری کەسەکان، لێکدانەوەی هێماکان و جۆری کردەکان دیاری دەکات.

١ – کردەی بڕیاردان:

ئەمەش خـــــۆی لەو کـــــردانەدا دەبینێـــــتە،کە بڕیاردانیـــــان تێـــــدایە وەک (دامەزراندن، فصلکردن، ...تد)

٢ – کردەی پەیماندان:

ئەمەش بریتییە لە بەلێندان و سوێندخواردن و .....تد قسەکەر.

٣ – کردەی حوکمدان:

ئەمە زیاتر ئەو بڕیارە ڕەسمیانە دەگرێتەوە کە لە دادگاکان دەردەچێت .

٤ – کردە ڕەوشتییەکان:

ئەو کردانە دەگرێتەوە وەک لێبوردن، ڕەتکردنەوە ،...تد.

٥ – کردەی ڕوونکردنەوە :

ئەمە زیـــاتر بـــۆ ڕوونکـــردنەوەی بیـــروڕا تێـــڕوانین بەکـــاردێ وەک ڕازی بوون، ڕازی نەبوون، نکوڵی کردن ،....تد.

دابەشکردنەکەی سێرێڵ:

١ – هەست دەربڕین:

بارێکی دەروونی دیاریکراوە، تێیدا هەست دەردەبڕدرێت.

٢ – ڕێنماییکردن:

ئەم کردەیە ئەوانە دەگرێتەوە ئامۆژگاری، فرماندان،...تد.

واتاسازی م. ئاوات ئەحمەد

٣ – کردەی نواندن:

لەم جۆرە کردەیە بۆچوون و بیر دەربڕینی تایبەتی تێدایە، پەیوەستە بە ناوەڕۆکی گوتنەکەوە، وەک بۆچوون، چاودێریکردن.

٤ – کردەی پەیوەستبوون:

ئەمە بریتییە لە بەجێهێنان و پەیوەست بوون بە بەڵێندان ،....تد.

٥ – راپەڕاندن و بڵاوکردنەوە:

زیاتر کردەی راپەراندن دەگرێتەوە وەک ناونان ، بڕیارە رەسمیەکان.

گوتنەکانی کردە قسەییەکان:

ئۆستن لە تیۆری کردە قسەییەکان جیاوازی لە نێوان سێ جۆری کردەی قسەیی کردووە، بەم شێوەی خوارەوە:

١ – گوتنی هەواڵدان:

بریتییە لەو گوتنەی کە، بۆ گەیاندنی زانیاری و هەواڵدان و بڵاوکردنەوە،...تد بەکاردێت.

٢ – گوتنی پرسیار:

ئەم جۆرە گوتن بەندە لەسەر بنەمای وەرگرتنی زانیاری لە رێگەی پرسیار و وەڵام.

٣ – گوتنی فەرماندان:

گوتنێکی نێرەرە بۆ وەرگر بەمەبەستی کاریگەری کردنە سەری، بۆ ئەوەی کارێکی بۆ بکات لە رێگەی داوا و کردەی فەرمان،....تد.

جۆرەکانی کردەی قسەیی:

ئۆستن دوو جۆر کردەی ئاشکراو شاراوەی دەستنیشان کردووە.

واتاسازی م. ئاوات ئەحمەد

١ – کردەی ئاشکرا:

لێرەدا مەبەست بەروون و ئاشکرایی دەردەبڕدرێت، کردەی روودان و راپەڕاندنی تێدایە.

٢ – کردەی شاراوە:

لێرەدا کردەکە بەروون و ئاشکرا ئەنجام نادرێت، بەڵکو شێوەیەکی شاراوە وەردەگرێت، کە هەندێک هۆی کۆمەڵایەتی کار لە کردەی گوتنەکە دەکات.

سێرێل بەم شێوەیە جۆری کردەی قسەی دابەش دەکات:

١ – کردەی راستەوخۆ:

کردەکە بە شێوەیەکی راستەوخۆ راشکاوی ئەنجام دەدرێت، بەواتایەکی تر مەبەستی قسەکەر ئاشکرایە و راستەوخۆی مەبەستی خۆی دەردەبڕێت.

٢ – کردەی ناراستەوخۆ:

ئەمە بریتییە لەو کاتانەی کە مەبەستی قسەکەر بەشێوەیەکی راستەوخۆ ناگاتە گوێگر، ئەم جۆرە کردەیە زیاتر لە رێگەی گوتنەکانی فەرماندان، هەواڵدان،...تد وە بەئەنجامدەگات بۆ نموونە:

– ناکرێ ئەمرۆ تاقی کردنەوە نەکەین؟ داوا لەشێوەی پرسیار.

کردەی رستەی هەواڵدان:

دەکرێت گوتنێک لە شێوەی هەواڵداندابێت، بە گوێرەی ئاوازە کۆمەڵێک مەبەستی جیاجیا دەگەیەنێت، وەک (گلەیی، نارەزایی، پۆزش،...تد)

– قەڵەمەکەتم شکاند. (پۆزش)

– جلەکانم ئوتو نەکراوە . (گلەیی)

– دوێنێ مامۆستا ناهاتبوو. (پاکانەکردن)

واتاسازی م.ئەحمەد ئاوات

- دەزانم دوێنێ لە کوێ بووی. (هەڕەشەکردن)
- منالێکی زیرەکە. (نرخاند)
- هەمووی خەتای تۆ بوو وام لێهات. (تاوانبارکردن)
- بڕۆبڕۆ بزانە کوڕەکەت لە کوێیە. (توانج لێدان)

کردەی پرسیاری بەپێی دەوروبەر کۆمەڵێ مەبەستی جیاجیا دەگەێنێت.

-کوا وانەتان خێندووە؟ (گلەیی) دەکرێت (هەڕەشە)ش بێت.
-کارەبا هەر نەهاتەوە؟ (نارەزایی)
-پەرتووکە تۆ بردووتە ؟ (تاوانبارکردن)
-کوا باسی تۆم نەکردووە؟ (پاکانەکردن) ...تد.

کردەی داخوازی بەپێی دەوروبەر کۆمەڵێک مەبەستی جیاجیا دەگەێنێت.

بابڕۆین (هەڕەشە)
بانەڕۆم (بێزاری)
واچاکە بڕۆیت (ئامۆژگاری) .....تد.

دەرکەوتەکان:

١ -دەرکەوتەی گشتی:

ئەم جـــــــۆرەی دەرکەوتە دوور لە دەوروبەر هەڵـــــــــدەهێنجرێت، لەوانەیە تاکە وشەیەک لە نێو رستە/ گوتنەکە ئەو دەرکەوتەیە بەرهەم بێنێ. وەک

ئەلەند چاوی بە کچێک دەکەوێت.

ئەوەی دەردەکەوێت لەو نموونەیە کچەکە ناسیاوی ئەلەند نییە

٢ – دەرکەوتەی تایبەتی:

ئەو دەرکەوتـــانە دەگـــرێتەوە لە دەوروبەرێـــک هەڵـــدەهێنجرێت و دەبێـــتە دوو جۆر (دەرکەوتەی ئاخاوتەی، دەرکەوتەی شوێنی)

زاراوەی (Implicatures) لە نێــو زمانناســانی کــورد بە شــێوەی جیاجیــا وەرگێــڕدراوە، هەیــانە بە دەرکەوتەکــان و بە واتــای شــاراوە و بە خشــکەی

دەربڕین و لێکەوتەی ئاخاوتەی و بە لێکەوتە وەریانگێڕاوە. بریتییە لە لێکدانەوە شیکردنەوەی ئاخاوتن، بەتایبەتی ئەو زانیاریانەی لەنێو خودی گوتنەکە ئاماژەی بۆ نەکراو ، لەم بارەوە (گرایس- Grice)لە ساڵی ١٩٧٥ لە کتێبەکەی بەناوی (ئاخاوتن و لۆژیک) ئەوەی تۆمارکردووە (ئاخاوتن لەسەر بنەمای هاریکاری بەڕێوە دەچێت لە نێوان نێرەر و وەرگردا) بۆیە هەموو قسەکەرانی زمان بەبێ جیاوازی رۆشنبیر و کلتوور لە هەموو کۆمەڵێک دا پەیڕەوی دەکەن و بە واتای هاوبەش دەگە. ئەمەش بەندە بەو بنەمایانەی کە، گرایس دیاری کردوون بۆ ئاخاوتن. تەواوی یاساکە خۆی لە گوتەیە دەنوێنێت ((گوتنەکەت با هێندە بێت و لەو کات و شوێنە بێ و بە جۆرێک بێت کە ، تێگەیشتن پێویستی پێیە.)) ئەمە یاسا گشتییە بۆ تێگەیشتن لەم یاسا گشتیە چەند یاسەیەکی وردتر هەیە. بەم شێوەی خوارەوە :

١ – بنەمای چەندیەتی

٢ – بنەمای چۆنییەتی

٣ – بنەمای گونجان (پەیوەندی)

٤ – بنەمای شێواز

١ – بنەمای چەندیەتی: Quantity

کرۆکی ئەم بنەما بریتییە لەوەی با گوتنەکەت هێندە بێ کە، ئاخاوتن پێویستی پێیە، نەزیاتر بێت و نەکەم تر. کەواتە ئەم بنەمایە لە کاتی پراکتیک کردن لە ئاخاوتندا دەبێت وەڵام دانەوە وەڵامێک بێت لە رووی زانیاری بەخشییەوە هێندە بێت کە کەسی بەرامبەر دڵنیا کاتەوە، واتە گوێگر لە وەڵامەکە رازی بێت.

ق – چۆنی ؟	ق - چۆنی
گ – باشم .	گ – باشم سوپاس بابیشم باشە.

دیاره لە نموونەی یەکەم بنەمای چەندیەتی پەیرەو کراوە، چونکە بەژداری کردنی گوتنەکە لە رووی زانیاری بەخشیوە کە گوتنەکە پێویستی پێیەتی. لە نموونەی دووەم لە بنەمای چەندیەتی لایداوە چونکە زانیاری زیادەی خستۆتە روو.

٢ - بنەمای چۆنییەتی: Quality

ئەم بنەمایە گرنگی بەراستی دروستی دەدات، لە سەر ئەم یاسایە بەندە (ئەوشتانەی دەیلێیت با بەڵگەی تەواوت لەسەریان هەبێت و هەوڵ بدە ئەو شتەی دەیلێیت راست بێت) ئەوەی لەم بنەمایە دەردەکەوێت ئەوەیە دەبێت لە کاتی ئاخاوتن ئەنجامدان پەیڕەوی لە راستی و دروستی زانیاریەکان بکەین و ئەو زانیارایەنی دەریان دەبڕین گومانیان تێدا نەبێت و ئەگەر پێویستیش بوو بەڵگەمان بۆ قسەکانمان هەبێت.

ق – چەند پارەت پێیە ؟ ق – لە واتاسازی چەندت هێنابوو ؟

گ – وابزانم دوو یا سێ هەزار. گ – ئەوە وەرەقەکەمە ٨ م هێناوە.

٣ - بنەمای گونجان (پەیوەندی) Relation :

ئەوەی لەو بنەمایەدا گرنگە، ئەوەیە دەبێت وەڵامی گوێگر بگونجێت و پەیوەندی بە پرسیاری نێرەر هەبێت و لەسەر ئەم یاسایە بەندە کە دەڵێتت (با گوتنەکەت پەیوەند بێت)، ئەم بنەمایە زیاتر پەیوەستە بە(سازکردن و جۆرەکانی گوتن، جۆرەکانی ناوەی ئاخاوتن و گۆڕینی جۆری گفتوگۆ و خۆ رزگار کردن و کۆتای پێهێنانێکی لەبار.) کەواتە لە حاڵی پەیرەوکردنی ئەم بنەمایە دەبێت پەیوەندیەکی بەهێز هەبێت لە نێوان ئەو ئاخاوتنەی لەلایەن ئاخێوەران ئەنجام دەدرێت.

ق – دێی بچینە بازاڕ ؟ ق – نانی ئێوارە پێکەوە بخۆین ؟

گ – مۆبایلەکەم کارناکات . گ – ئەی بۆ نا پێم خۆشە.

لە نموونەی یەکەم پەیرەوی نەکراوە لەو بنەمایە، لە دووەم پەیرەو کراوە.

واتاسازی م.ئاوات ئەحمەد

٤ - بنەمای شێواز : Manner

ئەوە بنەمایە ئامۆژگاری ئەوەمان دەکات لە ئاخاوتن دا خۆمان بە دوور بگرین لە لێڵی و وشەی هاوبێژی ....تد ئەو بنەمایە لەسەر دەقی ئەو یاسایە بەندە (روون بە) ئەو یاسایە چەند بنەمایەکی وردتری دەست نیشان کردووە بەم شێوەیە (با دەربڕینەکانت دوور بن لە لێڵی و تەنیا خاوەنی یەک لێکدانەوە بن، لەگەل ئەوەش با گوتنەکانت کورت و پوخت بن و دوور بن لە وشەی هاوبێژ و فرەواتا). کەواتە ئەم بنەمایە لە حاڵی پەیڕەو کردنی تەنیا رستەی رون و ئاشکرا قبول دەکات.

ق – پێشبڕکێ بکەین ؟

گ – تۆ خۆش دەبەزی ئەسپی بەزینت پێیە

من ناگەم بەتۆ ئەسپی بەزینم پێیە.

ق – پێشبڕکێ بکەین

گ – بەڵێ ئەی بۆ نا.

گریمانەی پێشینە:

زاراوەی گریمانەی پێشینە لە زاراوەی ئینگلیزی Presupposition یەوە هاتووە، زاراوەکە لە دوو بەش پێک هاتوە کە، (Pre) بە واتای پێشینە و(Supposition) بە واتای گریمانە دێت کەواتە کۆی زاراوەیPresupposition بە واتای گریمانەی پێشینە دێت. لە زمانی عەرەبیش بەرامبەر ئەم زاراوەیە، زاراوەی (فرضيات السابيقه) بەکاردێت. چەمکی گریمانەی پێشینەیش بریتییە لە (کۆمەلێک زانیاریی کە، قسەکەر پێشینە گریمانەی ئەوە دەکات کە، گوێگر دەیانزانێت پێویستی پێیان نییە. بۆیە بەشێوەیەکی راستەوخۆ باسیان ناکات، بەلام گوێگر لە پەنا هەندێک زانیاری تری رستەکەوە گریمانە پێشینەکانی یاخود زانیاریەکانی دەدۆزێتەوە) بە

واتایەکی تر گریمانەی پێشینە بریتییە لە (گوتەی (أ) گریمانەی پێشینەی (ب) دەکات ئەگەر هاتوو (ب) مەرجی راستی و ناراستی پێش وەختەی (أ) بێت.

جۆرەکانی گریمانەی پێشینە:

زۆر جۆری گریمانەی پێشینە مان هەیە کە زمانناسان لە هەندێکی دواون بۆ نموونە زمانناسێکی وەک (کارتۆنین) سی و یەک جۆری گریمانەی پێشینەی دیاری کردووە. بەڵام ئێمە لێرە باس لەو جۆرە گریمانانە دەکەین لە نێو پراگماتیکن و بە پێی دەوروبەر بەرهەم دێن بۆنموونە زمانناسێکی وەک (یول- Yule) شەش جۆری گریمانەی پێشینە دیاری کردووە بەم شێوەی خوارەوە:

١ – گریمانەی پێشینەی بوون
٢ – گریمانەی پێشینەی راستەقینە
٣ – گریمانەی پێشینەی ناراستەقینە
٤ – گریمانەی پێشینەی مەرجیی
٥ – گریمانەی پێشینەی فەرهەنگیی
٦ – گریمانەی پێشینەی رۆنانیی

١ – گریمانەی پێشینەی بوون:

لەم چەشنە گریمانەی پێشینەدا گرنگی بە کەرەسەکانی رستە دەدرێت و دەبنە تەوەرەی گەیاندنی مەبەست لە قسەکەرەوە بۆ گوێگر بەم پێیە گریمانەکە پشت دەبەستێت بە جۆرەکانی فرێز بە تایبەتی فرێزی دیارخەری.

قەڵای هەولێر بەناوبانگە.

"هەولێر قەڵای هەیە"

٢ – گریمانەی پێشینەی راستەقینە:

واتاسازی م. ئاوات ئەحمەد

ئەم جـــۆرەی گریمـــانەیە زیـــاتر لەو جـــۆرە کـــارانە وەردەگیـــرێن کە، لە چاوگەکـــانی وەک (زانـــین، درککردن،....تـــد) وە دروســـت دەبێـــت، کە جـــۆرە گریمانەیەکی پێشینە دێنێتە ئاراوە و راستی زانیاری گریمانەکە دەخاتەروو.

هەموو دەزانین بەشی کوردی لە کۆلێژی زمان هەیە.

"کۆلێژی زمان بەشی کوردی هەیە.

٣ - گریمانەی پێشینەی ناراستەقینە:

ئەو جـــۆرەی گریمـــانەی پێشـــینەیە مەرجـــی راســـتی تێـــدانییە، واتە ئەو جـۆرەی گریمـانەی پێشـینەیە لەگەڵ لۆژیـک ناگونجێـت. بەواتـایەکی تـر هەنـدێک وشـە و فرێـز لە نێـو گـوتنەکە دێـن، کە گریمـانەی پێشـینەی ناراسـتەقینە بەرهەم دێـــنن. ئەمەش لە هەنـــدێک کـــار رووودەدات وەک (خەوبینـــین، تەســـەورکردن، وا دانان ....تد).

لە خەومدا دەوڵەمەند بووبووی.

"تۆ دەوڵەمەند نیت"

٤ -گریمانەی پێشینەی مەرجیی:

بـــریتییە لەوەی کە گریمـــانەی پێشـــینەی مەرجیـــی بـــریتییە لەوەی کە، راســـتی تێـــدا نیـــیە، بەڵکـــو دژی واقعیشـــە. ئەم جـــۆرە گریمـــانەیە زیـــاتر لەو رســـتانەدا هەیە، کە لێکـــدراون. چـــونکە ئەو جـــۆرەی رســـتە دەکرێـــت لەگەڵ بـــواری راســـتی و لـــۆژیکیش دا نەگونجێـــت بە شـــێوەک لە گریمـــانەی پێشـــینەی ناراســـتەقینە زیـــاتر ســـنووری بەســـتنەوەی نێـــوان قســـەکەر بە دەوروبەر و دنیـــای پچڕاو، بەشێوەکە هیچ مەودایەکی بۆ هاتنە دی نەهێشتۆتەوە.

ئەگەر ئۆتۆمبێلت هەبوایە ، دەتبردمەوە ماڵێ.

"ئۆتۆمبێلت نییە"

٥ – گریمانەی پێشینەی فەرهەنگیی:

بەشـێکی زۆری بەشـەئاخاوتنی کـار گریمـانەی پێشـینەی فەرهەنگـی بەرهەم دێـنن، وەک (ئاشـبوونەوە، وازهێنـان، دەسـتپێکردن،...تـد). ئەم جـۆرەی گریمـانەی پێشـینەیە لە کاتێکـدا بـوونی دەبێـت، کە دانەیەکـی فەرهەنگـی لە کـۆی رسـتەیەکی دەربـڕاو زیـاتر جەختـی لەسـەر بکرێـت و زەق بکـرێتەوە لەو کاتەشـدا، جـگە لە واتـا فەرهەنگـیەکەی لە بـاری ئاسـاییدا هەیەتـی واتـایەکیش بە هۆی گریمانەی پێشینە دەخشێت.

ئەلەند نەیتوانی نووسینی چیرۆکەکە تەواو بکات.

''ئەلەند چیرۆک دەنوسێت''

ئەلەند توانی نووسینی چیرۆکەکە تەواو بکات.

''ئەلەند چیرۆک دەنوسێت''

٦ -گریمانەی پێشینە رۆنانیی (پێکهاتەیی):

ئەم جـۆرەی گریمـانە دوای ئـامرازی پرسـیار دروسـت دەبێـت (یـولی-Yule)پێـی وایە هەنـدێک گریمـانە بە هـۆی دروسـتەی رسـتەوە دروسـت دەبـن، بەمەش رسـتەکان دەتوانـدرێت شـیبکرێتەوە و بە جۆرێـک لە قسـەکردندا دەتـوانین گریمانەکانمـان رێـک بخەیـن، جۆرێـک گریمـانە دروسـت دەکـات، کە وەک گریمـانەی راسـتی وایە. بەڵام مەرج نیـیە دوای ئـامرازی پرسـیار ئەم گریمـانەیە بەرهەم بێـت، چـونکە پرسـیار و وەڵام دەبێـت هەردووکیـان راسـت بـن بـۆیە (أف.ار.پـالمەڕ) دەلێـت (لەرووی لـۆژیکیەوە پابەنـدی ئەو بیـرۆکەیە بـین، کە، دەلێـت نـاو دەسـتەواژەکانی زمـان دەبێـت بـۆ کەسـێک یـان شـتێک بگەڕێـتەوە، لە دەرەوەی زمـان چـونکە مەرج نیـیە نـاو ئەو دەسـتەواژە زمانییـانە لە دەرەوەی زمان بوونیان هەبێت.)

ئاو لە پلەی سفر دا دەبەستێت؟

''ئاو دەبەستێت.

نیشانکارەکان:

واتاسازی
م.ئاوات ئەحمەد

لە زمـــانی کوردیـــدا زاراوەی نیشـــانکار بەرامـــبەر زاراوەی (Deixis)ـــی ئینگلیـــزی دەوەســـتێت، زاراوەکە لە زمـــانی کوردیـــدا لەرووی پێکهـــاتوە زاراوەیەکـــی لێکـدراوە، پێکهـاتووە لە (نیشـان) نـاوێکی سـادەیە و (کار)ـیش هەر نـاوێکی سـادە و بە واتـای ئـیش دێـت. کـۆی زاراوەکە بە واتـای خسـتنەرووی نیشـانکردن دێت. هەروەها زاراوەیەکـی تـری یش بـۆ هەمـان مەبەسـت بەکاردێـت کە، ئەویـــش بـــریتییە لە گیرکردنـــی گـــوتن لە دەوروبەر، بەڵام ئەمەی دوایـــی کەمتر بەکاردێت.

لەبـــارەی چەمکـــی نیشانکاریشـــەوە قســـە و بۆچـــوونی زۆر هەیە، بەڵام هەمـوو لێکـۆڵەر و زمانناسـان لەسـەر یەک تایبەتمەنـدی نیشـانکار رێککەوتـوون ئەویـش بـریتییە لەوەی نیشـانکار ئەرکـی لەیەکتـر گرێـدانی زمـان و دەوروبەرە. بۆیە لێرەدا هەندێ پێناسەی نیشانکار دەخەینەروو:

میـنلەر لەبـارەی نیشـانکارەوە دەڵێـت نیشـانکار پەیوەنـدی لە نێـوان زمـان و جیهانی دەرەوەدا دروست دەکات.

جـۆرج یـول بەم شـێوەیە پێناسـەی نیشـانکاری کـردووە لێکـدانەوەی هەمـوو ئەو دەسـتەواژە کەسـی و کـاتی و شـوێنییانە بەسـتراوە بەو قسـەکەر و گـوێگرەوە کە، دەوروبەرێکی هاوبەشیان هەیە.

د. محمـد معـروف بەم جـۆرە پێناسـەی نیشـانکاری کـردووە مەبەسـت لەو نیشـانانەی زمـانن کە، زمـان و دەوروبەر لەیەکتـری گرێـدەدەن یـان کـردەی گوتن رێزمانیی رێژدەکەن.

ئەوەی لەو پێناسـانەی سـەرەوە بەدی دەکرێـت هەموویـان لەسـەر ئەوە کـۆکن کە، نیشـانکار بەکاردێـت بـۆ لەیەکتـر بەسـتانی نێـوان زمـان و دەوروبەر، ئەوەش بـۆ نەهێشـتنی لێڵـی و تەمـومژی، چـونکە هەمـوو گوتنێـک واتـایەکی روونـی نیـیە و هەنـدێ جـار دەبـێ بە هـۆی دەوروبەرەوە واتـای گوتنەکـان لێکبدەینەوە.

واتاسازی م. ئاوات ئەحمەد

جۆرەکانی نیشانکار:

لەبارەی دەستنیشانکردنی جۆرەکانی نیشانکارەوە یەک بۆچوون و رای یەکلایی کەرەوە بەرچاو ناکەوێت، ئەوەش دەگەڕێتەوە بۆ روانینی جیاواز بۆ چەمکی نیشانکار، هەندێ لە نووسەران و زمانناسان نیشانکاریان بە سێ جۆر هەژمارکردووە، و هەندێکی تر بە چوار جۆر و هەندێکی تر بە شەش جۆر هەژماریان کردووە، ئێمە لەم لێکۆڵینەوەیەدا تەنیا ئاماژە بە نیشانکارەکانی (کەس و کات و شوێن) دەدەین و قورسایی تەواویش دەخەینە سەر نیشاناکری کەسیی.

١ – نیشانە کەسییەکان:

نیشانە کەسییەکان ئاماژە بۆ ئەو کەسانە دەکەن کە، بەشداری ئاخاوتن دەکەن و ڕۆڵی ئەو کەسانەش نیشاندەدات کە، هاوبەشی قسەکردن دەکەن لەزمانی کوردی و زۆربەی زمانانی جیهان سێ کەس هەن کە، ئەوانیش بریتیین لە کەسی قسەکەر و کەسی گوێگر و کەسی نائامادە (غایب)، یان بە دەربڕینێکی تر کەسی یەکەم و دووەم و سێیەمن. بێگومان کاتێ ئاخاوتن بەڕێوە دەچێت ئەوە ڕۆڵی کەسەکان دەگۆڕێت وەک گوێگر دەبێتە قسەکەر و بە پێچەوانەشەوە. بەم پێیەش بێ هەریەکە لە بەشەئاخاوتنەکانی (ناو، جێناو) دەبن بە نیشانکاری کەسی، هەروەها هەندێک کەرەسەی وەک (ناسناو، ئامرازەکانی بانگکردن) هەندێ وشەی دەبڕینی ڕێز بەتایبەتی زاراوەکانی خزمایەتیش دەبن بە نیشانکاری کەسی.

فرۆشتنی کەلەپەل راگیراوە .

ئەم گوتنە فەرمانبەری مارێکتێک دەری ببڕێت ، تەنیا کاری گوتنەکەی ئەنجام داوە ئەگەرنا فەرمانەکە لە بەڕێوەبەرەوە دەرچووە .

٢ – نیشانە شوێنییەکان:

واتاسازی ئاوات ئەحمەد

نیشــــانەکانی شـــوێن شـــوێنی گـــووتن لەچـــاو هاوبەشـــەکان دیـــاری دەکەن نیشـــــانەکانی شـــوێن بە بەشــــەئاخاوتنی ئاوەڵکـــاری شـــوێنی وەک (لەکـــن، لەلا، لەپشـــت....تد) بەڵام نیشـــاندانی شـــوێن جۆراوجـــۆرە، بـــۆ نمـــوونە (ئێـــرە) ئامـــاژەیە بـــۆ نزیکـــی لە شـــوێنی قســـەکەرەوە، بەڵام (ئێرێهـــێ) واتـــای شـــوێنێکی دوورتـــر لە قســـــەکەر دەدات. بـــۆ دیاریکیـــدنی شـــوێن هەنـــدی ئامـــاژەی جـــووڵەییش ڕۆڵ دەگێـــڕن، هەروەهـــــا نیشـــــانەکانی (ئەم...ە) نیشـــــانە نزیکـــــی دەدات و (ئەو...ە) نیشانەی دووری دەدات.

سەگەکە لەلای دەرگاکەیە.

ئەم گـــووتنەی ســـەرەوە ئامـــاژەیەکی شـــوێنی تێـــدایە، بەڵام کـــامە شـــوێنە ئەوە ڕوون نیـــــیە. ئەوەش پێویســـــتی بە دەوروبەر هەیە، چـــــونکە ڕوون نیـــــیە لای دەرگـــاکە کـــوێیە؟ ئایـــا دەرگـــای مـــاڵەوەیە یـــان دەرگـــای گەراجە یان...تـــد بـــۆیە دەبـــێ لێـــرەدا یـــان قســـەکەر و گـــوێگر لە هەمـــان شـــوێن بـــن، یـــان دەبـــێ گـــووتنی دووەمـــیش لەئـــارادابێ و پرســـیار بکـــات و چـــاوەڕێی وەڵام بکـــات چـــونکە چەمکـــی دووری بەڕوونـــی دەکەێـــتە بـــواری نیشـــانەی شـــوێنییەوە کە، تێیـــدا شـــوێنی تـــاک و شتەکان دیاری دەکرێت.

أ ئەم نانە.

ب ئەو نانە.

ئەم دوو گـــــووتنەی ســـــەرەوە هەنـــــدێ جـــــار لەلایەن بەکـــــارهێنەرانەوە بەهەڵە بەکاردەبرێـــت، چـــونکە (ئەم...ە) بـــۆ مەبەســـتی نزیکـــی لە قســـەکەرەوە بەکـــاردێ و ئەوەی دووەمیشـــیان بـــۆ مەبەســـتی دووری بەکـــاردێ. لێـــرەدا ئامـــاژەی جـــووڵەیی ڕۆڵـــی تەواو دەگێڕێـــت، ئەگەر بەدەســـت ئامـــاژە بکرێـــت و ئەم گـــووتنەی ســـەرەوە بگوترێـــت هەرچەنـــدە شـــێوەی گـــووتنەکە هەڵە بـــێ ئەوە بەهـــۆی ئامـــاژە جـــووڵەییەکەوە واتـــایەکی ڕاســـت دەدات، لێرەشـــەوە دیســـانەوە

واتاسازی م. ئەحمەد ئاوات

هەر پێویستمان بە دەوروبەر دەبێتەوە، چونکە نازانین کامە مەبەستە ئەم یان ئەو.

منداڵەکە لە ژێر دارەکەدا خەوتووە.

(لەژێرردارەکە) نیشانکاری شوێنە لە گووتنەکەی سەرەوەدا، رێک ئەوە بە مێشکی ئێمەدا دێت کە، مەبەست کامە دارە، چونکە دەکرێ ئەو شوێنە زیاتر لە دارێکی لێبێت، دیسانەوە شوێنی هاوبەشەکانی ئاخاوتن رۆڵی خۆیان دەبێ ئەگەر لە هەمان شوێن بن ئەوە مەبەست روونە بەڵام ئەگەر شوێنیان جیاوازبێ ئەوە دەبێ پەنا ببرێتە بەر دەوروبەری گووتنەکە بۆ لێکدانەوە و روونکردنەوەی واتاکەی. بەگشتی چەند جۆرێکی شوێنمان هەیە، بەگوێرەی دووروونزیکی:

١ – شوێنی نزیک لە قسەکەر.

٢ – شوێنی نزیک لە گوێگر.

٣ – شوێنی نزیک لە جەماوەر.

دوو جۆر ئاماژە هەیە بۆ شوێن:

١ – بەناو هێنان و وەسف کردنی شوێنەکە.

تۆ لە ژوورەکە دانیشتبووی.

٢ – بەشوێن دیاری کردن:

أ – لەچاو شوێنێکی تردا:

کۆلێژی زمان نزیک گەراج بەغدایە.

ب – لەچاو خاڵێکی نەگۆڕدا.

کوردستان دەکەوێتە سەر ٣٠ – ٤٠ ی رۆژهەڵات.

ج – لە دیدی هاوبەشەکانەوە.

بەشی عەرەبی ٥٠٠م لە بەشی مێژوو دوورە.

واتاسازی م. ئاوات ئەحمەد

نیشانەکانی کاتی:

کـات لەرووی فیزیـاییەوە بـریتییە لە مـاوەی خایانـدراوی روودانـی هەر پرۆسـەیەک، بەڵام لە رووی زمانناسـییەوە دەبێـت دوو جـۆر کـات لەیەکتـری جیـا بکەیـنەوە ئەوانـیش کـاتی (فیزیـایی- سـیمانتیکی) و (رێزمـانی) سـەرەڕای ئەوەش دەبـێ لە بەکارهێنـانی نیشـانەکانی کاتـدا جیـاوازی لە نێـوان کـاتی گـووتن و کـاتی روودانـی گـووتنەکە بکەیـن. نیشـانکارە کاتییەکـان بـریتین لەو نیشـانانەی کە کـاتی گـووتن لە روانـگەی قسـەکەر و گـوێگرەوە دیـاری دەکەن. لە زمـانی کوردیـدا هەریەکە لە بەشـەئاخاوتنەکانی ئاوەڵکـاری کـاتی مۆرفیمەکـانی کـات کە، بـریتیین لە (أ، ت، د، و، ی)ـن کـاتی رابـردوو و (دە، Ø) کـاتی رانەبـردوو نیشاندەدن، لەرووی رێزمانییەوە.

من لە هەولێر دەژیام.

لەم گـووتنەی سـەرەوەدا نیشـانکاری کـات بەروونـی بـوونی نیـیە، بەڵام بە سـەیرکردنی کـاتی کـاری گـووتنەکە، بەجۆرێـک بۆمـان روون دەبێـتەوە کە کـاتی کـارەکە رابـردووە، چـونکە مـۆرفیمی رابـردووی (أ) هـاتووە، ئەوەش زمـان دەورووبەری بەیەکەوە بەسـتاوەتەوە، چـونکە وشـەی رابـردوو لە خـودی گـووتنەکە دا نیـیە، بەڵام بە هـۆی لێکـدانەوەی دەورووبەریـیەوە توانیمـان بەم ئەنجامە بگەین.

ئەمڕۆ ناهێم بۆ زانکۆ.

هـاتنی ئاوەڵکـاری (ئەمـڕۆ) لەم گـووتنەی سـەرەوە نیشـانەیە بـۆ کـات، چـونکە ئەوەی لـێ دەخوێنـدرێتەوە کە، ئەمـڕۆ نـاهێتە زانکـۆ نەک رۆژێکـی تـر، هەرووەهـا دەبـێ سـەرنجی کـاتی گـووتن و کـاتی نەهـاتنەکەش بـدەین، چـونکە کاتی گووتن و نەهاتنی بۆ زانکۆ لە یەک کاتدا روونادات.

بەیانی دەچین بۆ سەیران.

واتاسازی ئەحمەد م. ئاوات

نیشـــانکاری کـــات لەم گـــووتنەی ســـەرەوەدا بـــریتییە لە (بەیـــانی) + پێشـــگری (دە) لە کـــارەکەدا، لێـــرەدا ئەگەر پشـــت بکەیـــنە دەوروبەر ئەوە بۆمـــان روون نـــابێتەوە بەیـــانی دەکـــاتە چ رۆژێـــک چـــونکە هەمـــوو رۆژێـــک دەکـــاتە بەیـــانی لەوانەیە هەینـــی یـــان..... تـــد بێـــت، بەڵا ئەگەر هاوبەشـــەکانی ئاخـــاوتن پیشـــت بە نیشـــانکارەکان ببەســـتن لە بەکارهێنـــانی دەوروبەردا ئەوە گـــووتنەکە بە تەواوری واتـــای روون دەبێتەوە.

نیشانەکانی کۆمەڵایەتی:

ئەونیشـــانان کە پـــلە و پـــایەی کـــۆمەڵایەتییە جیاکـــان نیشـــان دەدەن لە نێـــوان هاوبەشـــەکانی ئاخـــاوتن. بـــڵاو تـــرین جـــۆری نیشـــانەی کـــۆمەڵایەتی جێنـــاوە کەســـیەکانن یـــا نـــاوی تـــایبەتی و ناســـناو ناوەکـــانی خزمەتـــی هەنـــدێک نـــاوی گشـــتی وەک (مامۆســـتا، دکتۆر،...تـــد) نیشـــانە کۆمەڵایەتییەکـــان دوو جـــۆر بەکارهێنانیـــان هەیە :

١ – ئاماژەکردن، وەک پورە فلان هات.

٢ – دواندن، وەک پوریَ ئاوا نابێت.

نیشـــانە کۆمەڵایەتییەکـــان بەزۆری لە شـــێوەی لێکســـیکین وەک (جەنـــاب، گەورە، بوکتان، بەندە،...تد)

ق – ئەوە کێیە لەگەڵت؟

گ – خورامکارتن.

واتاسازی م. ئاوات ئەحمەد

گرنگی نیشانکار لە ئاخاوتندا:

١ – نیشانکار بە هەموو جۆرەکانییەوە پرۆسەی بە ئابووری کردنی زمان نیشان دەدەن چونکە شوێن پڕ دەکەنەوە لە بەکارهێناندا.

٢ – نیشانکار بەهای لە گووتنێکەوە بۆ گووتنێکی تر دەگۆڕێت، بە تایبەتی لە نێو ئاخاوتندا. واتە جێگۆڕکێ دەکەن وەک جێناوەکان ئەمەش ڕێگە خۆش دەکات بۆ نۆرەگرتنی ئاخاوتن.

٣ – نیشانکار خۆی بە شێوەیەکی ڕاستەخۆ لە گووتندا ئامادە نییە، بەڵام لە لێکدانەوەی گووتندا سوودی خۆیان دەبێت.

وەستان قەدەغەیە.

ئەم ڕستەی سەرەوە بەبێ دەوروبەر واتاکەی ڕوون نییە، دیارنییە کە بۆچی وەستان قەدەغەیە، ئایا وەستان بۆ ئۆتۆمبێل یان بۆ مرۆڤ یان ....تد قەدەغەیە.

٤ – نیشانکارەکان بە نیشانەی پراگماتیکی ئەژمار دەکرێن هەرچەندە خۆیان لەسنووری نێوان سیمانتیک و پراگماتیکدا کار دەکەن.

٥ – نیشانکار هۆیەکی باشە بۆ ڕەواندنەوەی لێڵی و تەمومژی ئاخاوتن، چونکە زمان و دەوروبەر بەیەکتری دەبەستێتەوە.

ئەوان وەستان.

ئەم ڕستەی سەرەوە بە بێ دەوروبەر ڕستەیەکی لێڵ و تەمومژاوییە، بەڵام کاتێ کە، هەمان ڕستە دەخەینە نێو گووتنێکەوە ئەوە ئەو لێڵییەی نامێنێت.

واتاسازی م. ئەحمەد ئاوات

بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە ئەم سەرچاوانەی خوارەوە:

بەرهەمەزمانەوانییەکان، د.ئەورەحمانی حاجی مارف، ٢٠٠٥.
پراگماتیک و واتا ونیشانە، هۆگر محمود فەرەج، ٢٠٠٠، نامەی دکتۆرا، ز. سلێمانی.
پراگماتیکی رستەی پرسیار و فەرمەندان، ٢٠٠٦، نامەی ماستەر، ز:سلێمانی.
رێزگرتن لە زمانی کوردیدا، ئارام عبدالواحید ، ٢٠١٣.
رەنگدانەوەی چەند لایەنێکی واتاسازی، د.صباح موسى علي ، ٢٠٠٩.
رەهەندی دەرونی لە بواری راگەیاندن، د.عبدالواحید مشیر دزەیی ، ٢٠٠٥.
زانستی پراگماتیک ، عبدالواحید مشیر دزەیی ، ٢٠١١
زمانەوانی، د.محمد معروف فتاح، ٢٠١١.
زمانەوانی، محمد معروف فتاح، ١٩٩٠.
سیمای پراگماتیکی و سیمانتیکی گریمانە پێشەکیەکان، ٢٠٠٩، نامەی دکتۆرا، ز:کۆیە
سیمای سیمانتیکی و پراگماتکی گریمانەی پێشینە، عمر محمود کریم، ٢٠٠٩، ن . د . ز.کۆیە.
سەرەتایەک بو زمانەوانی ، هدسن ، ٢٠٠٨ ، و: د.هۆشەنگ.
گۆڕانی واتای وشە، عبداللە عزیز بابان، ١٩٩٠، نامەی ماستە ، ز.سەرحەدین.
هاودەنگ لە زمانی کوردیدا، فتاح مامە ، نامەی ماستەر ، ١٩٨٩ ، ز.سەرحەدین.
واتا و دەوروبەر، سازان رزا معین، ٢٠٠٥ ، نامەی ماستەر ، ز.سەرحەدین.
واتاسازی ، کلۆدجێرمان و ریمۆلۆبلان ، ٢٠٠٦ ، و: د.یوسف شریف
واتاسازی وشە ، بێخاڵ عبداللە ، نامەی ماستەر ، ١٩٨٩ ، ز.سەرحەدین.
واتاسازی وشە و رستە، عبدالواحید مشیر دزەیی، ٢٠١٠.
واتاسازی، د.تالیب حسێن ، ٢٠١١.
واتاسازی، د.عبدالواحید مشیر دزەیی، ٢٠٠٩.

واتاسازی م. ئاوات ئەحمەد

واتاسازی، دارا حمید محمد ، ٢٠١٠.
وشەی زمانی کوردی، د.ئەورەحمانی حاجی مارف، ١٩٧٥.
محمدمحمد یونس علی، مقدمه فی علم الدلاله و التخاطب ، ٢٠٠٤.
محمدمحمد یونس علی، التخاطب الاسلامی ، ٢٠٠٦
محمدمحمدیونس علی وصف لغه العربیه دلالیا،١٩٩٣
علم الدلاله ، احمد مختار عمر ، ١٩٨٢
علم الدلاله ، اف ار بالمر ١٩٨١
علم الدلاله السلوکی ، جون لاینز ، ١٩٨٦
علم الدلاله ، عادل الفاخوری ، ١٩٨٩
علم الدلاله ، نورالهدی لوشن ، ١٩٩٥
مدخل الی علم الدلاله و التخاتب ، محمد محمد یونس، ٢٠٠٤
علم الدلاله ، بیروجیرو ، ١٩٩٢
اللغه و المعنی والسیاق ، جون لاینز ، ١٩٨٧
الترادف فی اللغه ، حاکم مالک لعیبی، ١٩٨٠
مفهوم المعنی ، عزمی اسلام ، ١٩٨٥
دور الکلمه فی اللغه ، اولمان ، ١٩٨٦
منهج البحپ اللغوی ، علی زوین ، ١٩٨٦
1997، PRWGMATICS،LEVINSON
1983، PRAGMATICS،YULE

واتاسازی م. ئاوات ئەحمەد